

Роман КИМЛИК

прокурор Бородянського району Київської області,
доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Національного університету
Державної податкової служби України,
радник юстиції,
кандидат юридичних наук
kymlykroman@rambler.ru

УДК 342.9

ОСОБЛИВИЙ СТАТУС НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЯК СУБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Українська держава головним своїм пріоритетом, найвищою соціальною цінністю визнала людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку (ст. 3 Конституції України). Саме тому складовою концепції розвитку українського суспільства є сучасна державна ювенальна політика.

Ратифікувавши у 1991 році Конвенцію ООН про права дитини і проголосувавши за Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей [1], Україна взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання щодо дотримання міжнародних стандартів прав дитини, згідно з якими вона повинна забезпечити добробут, охорону здоров'я, житло, освіту для кожної дитини без будь-якої дискримінації, а також надійно захистити від будь-яких форм насильства та експлуатації.

Відповідно до ст. 1 Конвенції ООН «Про права дитини» дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше [1, 125].

У нормах Основного Закону України також вжито термін «діти», зміст якого повністю аналогічний змісту зазначеного міжнародно-правового документа. Зокрема, в ст. 52 проголошено: «Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом». У Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» неповнолітні ви-

значені як особи, що не досягли 18 років. У Законі України «Про охорону дитинства» поняття «дитина» майже повністю збігається із положеннями Конвенції ООН «Про права дитини». Так, згідно зі ст. 1 вказаного Закону дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо відповідно до закону, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [1].

Комплексний аналіз застосування терміна «неповнолітній» у різних галузях права дає змогу стверджувати, що вказане поняття використовується стосовно осіб віком від 14 до 18 років. Водночас, очевидно, що терміни «дитина» і «неповнолітній» аналогічні за змістом, оскільки збігаються за віковими межами, і тому, на наш погляд, з метою посилення ефективності дії норм права доцільно дотримуватись єдиної термінології, а саме: вживати термін «неповнолітній».

Адміністративне законодавство України, зокрема Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП), також оперує поняттям «неповнолітній», виокремлює особливості відповідальності цієї категорії осіб (ст. 13 КУпАП), заходів адміністративного впливу (ст. 24-1 КУпАП), хоча і встановлює завищені вікові обмеження – від 16 до 18 років.

Суб'єкт адміністративного delікту – це не абстрактне поняття, що перебуває поза часом і простором, а особа, котра фізично існує і заподіює своїми протиправними діями шкоду об'єкту посягання [2]. Спірним в адміністративно-правовій науці є питан-

ня віднесення неповнолітніх до різновидів суб'єктів адміністративного проступку. Так, деякі вчені визначають неповнолітнього як спеціального суб'єкта [2], інші – як особливого суб'єкта [3, 11; 4, 266]. Крім того, існує думка, що виокремлення особливого суб'єкта не пов'язано безпосередньо з особливостями складу адміністративного проступку, оскільки ознаки, що характеризують особливий суб'єкт, не впливають на факт наявності складів і кваліфікацію адміністративних проступків, а мають значення лише при індивідуалізації адміністративної відповідальності [5, 69].

Правовий статус неповнолітніх має особливості, які вбачаються з їх вікової характеристики (недостатній життєвий досвід, невміння правильно оцінювати окремі явища, передбачати наслідки своїх вчинків тощо). Відповідно, у законі встановлено деякі обмеження самостійного вчинення неповнолітнім дій, з якими пов'язане настання правових наслідків. Обов'язок вчиняти ці дії від імені та в інтересах неповнолітнього або контролювати їх покладається на батьків чи осіб, які їх замінюють. Водночас у деяких випадках, передбачених КУпАП, неповнолітні несуть адміністративну відповідальність за вчинені ними діяння нарівні з дорослими (статті 44, 51, 173 КУпАП). Адаже законодавчо визначено (хоча і не прямою вказівкою) можливість визнання неповнолітнього суб'єктом адміністративного проступку.

Чинне адміністративне законодавство не дає узагальненого визначення суб'єкта адміністративного правопорушення. У КУпАП вжито терміни: «порушник» (статті 256, 259), «затримана особа» (ст. 261), «особа, яка притягається до адміністративної відповідальності» (ст. 268), причому останній термін законодавцем не пояснюється.

За загальним правилом для визнання особи суб'єктом адміністративного проступку вона має бути наділена правосуб'єктністю (правоздатністю і дієздатністю), щоб у повному обсязі здійснювати захист своїх прав, свобод та законних інтересів. Правосуб'єктність особи в адміністративно-деліктному процесі – це властивість суб'єкта адміністративно-деліктних відносин мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки та

використовувати їх у своїх діях. Фізичні і юридичні особи, які володіють правосуб'єктністю, виступають суб'єктами права. Стосовно особи, щодо якої розглядається справа про адміністративне правопорушення, необхідно розрізнати правоздатність і дієздатність, оскільки остання дає змогу особі у повному обсязі самостійно здійснювати право на захист [6]. Якщо вказана особа є неповнолітньою або має фізичні чи психічні вади, які унеможливають реалізувати самостійно своє право на захист, то вона не може відмовитись від захисника. Тобто суб'єктом адміністративного проступку є лише дієздатна і осудна особа, яка досягла певного віку і володіє повноцінною психікою [7, 19]. Малолітні особи і психічно хворі не володіють необхідною свідомістю та волею, щоб адекватно оцінювати й вирішувати життєві ситуації: діти – внаслідок недостатнього психічного і фізичного розвитку, а душевнохворі – внаслідок патологічного розвитку або деградації свідомості. Водночас вказані особи, не будучи суб'єктами адміністративного проступку, є суб'єктами функції захисту, оскільки мають право на захист, право захищатися самостійно, але не можуть за наявності об'єктивних причин самостійно його реалізувати.

Таким чином, аналіз окремих статей КУпАП свідчить про те, що особа може бути суб'єктом адміністративного проступку, лише досягнувши певного віку, з якого вона, на думку законодавця, на момент вчинення проступку повинна володіти таким рівнем свідомості, фізичного та психічного розвитку, що дає їй змогу правильно оцінити суспільну значимість і сенс вчиненого правопорушення. Згідно зі ст. 12 КУпАП адміністративній відповідальності підлягають особи, яким на момент вчинення протиправного діяння виповнилося 16 років, а іноді – лише тоді, коли особа досягла повноліття – 18 років (статті 207, 211 КУпАП тощо). Тобто не будь-яка особа, яка вчинила адміністративний проступок, визнається його суб'єктом з точки зору складу цього проступку. Законодавством передбачено й протилежні випадки, коли особа фактично підпадає під ознаки суб'єкта адміністративного проступку, але через певні причини не може особисто нести адміністративну

відповідальність, зокрема це стосується неповнолітніх. Наприклад, у ст. 184 КУпАП встановлено, що вчинення неповнолітніми віком від 14 до 16 років адміністративного проступку тягне за собою накладення штрафу на батьків чи осіб, які їх замінюють. Стаття 307 КУпАП, яка регламентує строки і порядок виконання постанови про накладення штрафу, передбачає стягнення штрафу з батьків осіб віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративне правопорушення, але не мають можливості самотійно його сплатити. У таких випадках, як зазначає В.К. Колпаков, простежується відповідальність за винні діяння третіх осіб [4, 199].

Психологи розглядають вік як певний етап психічного розвитку індивіда, в межах якого відбуваються закономірні фізіологічні та психологічні зміни, пов'язані з конкретними історичними умовами становлення особистості, особливостями її діяльності, спілкування та виховання [8, 43–44]. Тобто вік у даному випадку розглядається не тільки як фізіологічний, а, швидше, як соціальний факт, що впливає на місце особистості в системі суспільних відносин, ступінь сформованості та характер потреб, інтересів, цінностей тощо.

У наш час в різних країнах світу початковий вік відповідальності за злочини й адміністративні проступки визначається по-різному. Досить низькі його межі встановлені в Єгипті, Іраку, Лівані й низці інших країн Північної Африки і Близького Сходу – 7 років. У деяких державах (в окремих штатах США, Франції, Узбекистані й інших) мінімальний вік адміністративно-деліктної відповідальності встановлено з 13 років (причому неповнолітнім визнається, як правило, особа у віці від 10 до 18 років: до 13 років – застосовуються виключно виховні заходи, від 13 – покарання [9, 40]). З 14 років встановлено адміністративно-деліктну відповідальність у більшості країн континентального права: Австрії, Італії, Чехії, Словенії, Хорватії, Сербії, Латвії, Естонії, Республіці Білорусь. Водночас неповнолітній у віці від 14 до 18 років зазвичай визнається спеціальним суб'єктом адміністративного проступку із певними особливостями щодо застосування заходів

адміністративного впливу. Наприклад, до неповнолітніх в Італії можуть застосовуватись адміністративні заходи безпеки: поміщення до сільськогосподарської колонії або будинку праці; заборона проживати в певних місцях; поміщення до виправної в'язниці [9, 81]. В Австрії неповнолітній у віці з 14 до 18 років може бути звільнений від відповідальності, якщо буде встановлено факт неможливості усвідомлення ним існуючих заборон та вчинення дій з дотриманням цих заборон [9, 30]. У Республіці Білорусь адміністративна відповідальність з 14 років може наставати лише за визначені законом правопорушення (16 складів – ст. 4.3. КУпАП) [10].

У Данії, Фінляндії, Швеції вік адміністративно-деліктної відповідальності передбачений з 15 років, у Польщі – з 17 років [9, 82]. Королівство Бельгія, маючи адміністративно-деліктне законодавство, не встановлює віку, з якого настає відповідальність. А Швейцарія має окремий Карний кодекс щодо неповнолітніх 2003 року, яким особу у віці з 10 до 18 років визнано неповнолітньою. У Російській Федерації, Болгарії, Республіці Казахстан, так само як і в Україні, адміністративна відповідальність настає з 16 років. Водночас адміністративне законодавство Росії передбачає положення, згідно з яким неповнолітній у віці від 16 до 18 років може бути звільнений від адміністративної відповідальності з урахуванням конкретних обставин справи [11]. У Законі Республіки Болгарія «Про адміністративні порушення і покарання» (1969 р.) визначено, що 16-річні особи можуть бути суб'єктами адміністративної відповідальності, якщо вони могли розуміти характер і значення вчиненого та керувати своїми вчинками [9, 108].

В Україні у різні історичні періоди становлення і розвитку українського адміністративного законодавства підхід до визначення віку притягнення особи до відповідальності також не був однозначний: від 7 років – за Соборним уложенням 1649 року (яке визнається до певної міри історичним джерелом виникнення адміністративної відповідальності [4, 64]), 10 років – за Зводом законів 1832 року, 14 років – за Декретом РНК РСФРР 1918 року

«О комиссиях для несовершеннолетних», 16 років – за Кодексом законів про народну освіту УСРР 1925 року – і до закріплених у чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення 1984 року 16 років (ст. 12 КУпАП на сьогодні не зазнала жодних змін).

Таким чином, підхід до визначення початкового віку адміністративної відповідальності по-різному визначався в різні історичні епохи і в різних країнах. Щодо верхньої межі визнання особи неповнолітньою, то, як свідчить аналіз українського і зарубіжного законодавства, протягом майже усього існування адміністративної відповідальності, вона не перевищує 18 років в країнах Європи. В англосаксонській системі права відомі випадки визнання неповнолітніми особи до 21 року: три штати США, Велика Британія [9].

У теорії кримінального права дедалі частіше висловлюються думки щодо зниження вікового критерію притягнення людини до відповідальності. Так, В.Н. Кудрявцев зауважує, що у віці між 12–14 роками здатність до свідомого регулювання поведінки в кримінально значимих ситуаціях, які ґрунтуються на позиції особи щодо моральних вимог, є достатньою для визнання підлітка суб'єктом винуватої поведінки [12, 167–171]. В.Ф. Мороз, досліджуючи деліквентність дітей, висловлює сумніви з приводу презумпції неосудності підлітків у віці від 11 до 14 років та обґрунтовано вказує на доцільність їх притягнення до кримінальної відповідальності із заміною покарання примусовими заходами виховного характеру, слухно зазначаючи при цьому, що здатність усвідомлювати суспільну небезпеку своїх дій і керувати ними необхідно встановлювати в кожному конкретному випадку шляхом призначення експертизи за участю психіатрів та психологів [13, 8–9].

В адміністративно-правовій науці останнім часом також наголошено на тому, що в сучасних умовах адміністративна відповідальність не виконує своїх функцій у боротьбі з девіантною поведінкою неповнолітніх, оскільки при притягненні останніх до адміністративної відповідальності до них (у переважній більшості випадків) застосовуються заходи виховного впливу, перед-

бачені ст. 24-1 КУпАП, які не є адміністративними стягненнями і не призводять до настання юридичних наслідків для правопорушника. Застосування відповідних заходів до неповнолітніх правопорушників не дає бажаного результату, оскільки безкарність призводить до безвідповідальності [3, 12]. Тому науковці обґрунтовують зниження (у деяких випадках) віку адміністративної відповідальності до 14 років, оскільки неповнолітні у цьому віці, в силу свого фізіологічного й психічного розвитку, повністю розуміють суть і наслідки своїх вчинків та поведінки і можуть керувати нею.

За загальним правилом досягнення віку настає з 00 годин наступного дня після дня народження особи. Якщо ж день народження особи невідомий, то за результатами судово-медичної експертизи визначається рік її народження, а днем народження вважається 31 грудня визначеного експертами року народження. Таким чином, у такої людини вік настає з 00 годин 1 січня наступного року.

На наш погляд, особливості психологічних процесів кожного вікового періоду не можна ігнорувати у правозастосовній практиці і вони обов'язково повинні враховуватись при характеристиці особи неповнолітнього правопорушника. Тобто основним завданням уповноважених на здійснення адміністративної юрисдикції органів має бути не просто з'ясування віку неповнолітнього правопорушника, а рівень його усвідомлення вчинених протиправних дій, іншими словами – його дієздатність, яка регулюється нормами різних галузей права, зокрема цивільного, адміністративного, кримінального тощо. Під дієздатністю в адміністративному праві необхідно розуміти здатність особи своїми діями набувати для себе прав в адміністративно-правовій сфері і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Адміністративна деліктоздатність визнається за неповнолітніми особами, які усвідомлюють значення своїх дій, можуть керувати ними і нести юридичну відповідальність. Неповнолітні в адміністративно-деліктній сфері наділені неповною дієздатністю.

Ще однією необхідною ознакою суб'єкта адміністративного проступку є осудність. В адміністративному законодавстві спеціальне визначення поняття осудності відсутнє. Відповідний термін у теорії адміністративного права виводиться з протилежного поняття «неосудність», закріпленого у ст. 20 КУпАП. Під осудністю в адміністративному праві розуміють здатність особи під час вчинення адміністративного делікту усвідомлювати свої дії та керувати ними [2]. Поняття осудності характеризується обов'язковою наявністю двох основних аспектів, що притаманні об'єктивно існуючим психічним властивостям особи – інтелектуальній та вольовій ознакам. Інтелектуальна ознака осудності визначає можливість суб'єкта критично сприймати оточуючу дійсність. До обсягу критичного (аналітичного) сприйняття дійсності у правовій науці відносять усвідомлення особою як фактичної сторони своєї поведінки: діяння, наслідків та причинного зв'язку між ними, так і суспільно шкідливого характеру вчинюваного діяння. Вольова ознака полягає у здатності особи свідомо контролювати свої вчинки, активно керувати ними, долати перепони на шляху до поставленої мети. У вольових діях (бездіяльності) особи відображається її ставлення до зовнішнього середовища, проявляється активна роль свідомості. Відсутність на момент вчинення протиправного діяння хоча б однієї з наведених ознак, якими характеризується суб'єкт, автоматично свідчить про його неосудність. Таким чином, аналіз національного і зарубіжного адміністративного законодавства щодо визначення неповнолітнього суб'єктом адміністративної відповідальності дає можливість зробити такі висновки. Варто погодитись з тим, що адміністративна відповідальність неповнолітніх – це регламентована адміністративно-деліктними нормами реакція уповноважених суб'єктів на діяння неповнолітніх осіб, які проявилися у порушенні ними встановлених законом заборон або невиконанні покладених на них обов'язків, що полягає в застосуванні до винних осіб заходів впливу у вигляді позбавлень особистого, майнового або фізичного характеру [3, 11]. Основними ознаками неповнолітнього суб'єкта адміністративного проступку є його вік і осудність.

Вік завжди характеризується і супроводжується усвідомленою вольовою поведінкою, а в момент вчинення правопорушення – ще й заподіянням якої-небудь шкоди. З огляду на це зауважимо, що поняття загальних ознак неповнолітнього правопорушника пов'язане з характеристикою інтелектуально-вольового ставлення до дій і наслідків. Отже, розглядаючи вік з різних правових, психологічних, медичних позицій, насамперед необхідно говорити про волю особи, яка є основою її усвідомленої протиправної поведінки і має особливе значення для адміністративно-правового дослідження віку адміністративної відповідальності суб'єкта правопорушення.

Зарубіжний досвід більшості європейських країн вказує на можливість притягнення неповнолітніх осіб до адміністративно-деліктної відповідальності у віці з 14 років. Тому, на наш погляд, необхідно закріпити загальне правило, згідно з яким адміністративній відповідальності підлягають особи у віці з 16 років, а за окремі види правопорушень (які тягнуть за собою більш серйозні наслідки) – з 14 років. Водночас потребує законодавчого закріплення положення про те: якщо в період неповноліття (з 14 до 18 років) має місце відставання в психічному розвитку, підліток не підлягає адміністративній відповідальності. Необхідно враховувати не будь-яке «відставання», а тільки таке, яке не пов'язане із психічним розладом і котре визначає нездатність повною мірою усвідомлювати протиправний характер своїх дій і керувати ними. Отже, у законі слід врахувати не тільки кількісні, а й якісні показники психічного розвитку.

Включення таких положень до національного адміністративно-деліктного законодавства відповідатиме міжнародній Конвенції ООН про права дитини (1989), Мінімальним стандартним правилам ООН про правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила», 1985) та загальноєвропейській практиці. При визначенні можливості притягнення до адміністративно-деліктної відповідальності неповнолітнього варто керуватися не тільки формальною ознакою «віку», а й принципом «розуміння» – усвідомлення фактичного характеру і протиправності вчиненого діяння.

Список використаних джерел:

1. Международные акты о правах человека: сб. документов. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – 756 с.
2. *Гуржій Т.* Встановлення ознак суб'єкта адміністративного делікту в процесі адміністративно-правової кваліфікації / Т. Гуржій // *Право України.* – 2006. – № 4. – С. 32–35.
3. *Горбач О.В.* Адміністративна відповідальність неповнолітніх, батьків або осіб, які їх замінюють: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.В. Горбач. – К.: НАВСУ, 2006. – 18 с.
4. *Колпаков В.К.* Адміністративно-деліктний правовий феномен: моногр. / В.К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
5. *Миколенко А.И.* Административный процесс и административная ответственность в Украине: учеб. пособ. / А.И. Миколенко. – [2-е изд. дополн.]. – Х.: Одиссей, 2006. – 352 с.
6. *Гошовський В.М.* Реалізація функції захисту в адміністративно-деліктному процесі України / В.М. Гошовський // *Європейський шлях розвитку України: плани і реалії: матеріали чотирнадцятої міжнар. молодіж. наук.-практ. конф. (Київ, 16–17 травня 2009 р.).* – К.: КиМУ, 2009. – С. 254–256.
7. *Маленин Н.С.* Правонарушение: понятие, причины, ответственность / Н.С. Маленин. – М., 1985. – С. 19.
8. *Асеев В.Г.* Возрастная психология / В.Г. Асеев. – Иркутск: Издательство Иркутского университета, 1989. – 129 с.
9. Адміністративне деліктне законодавство: зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / авт.-упоряд. О.А. Банчук. – К.: Книги для бізнесу, 2007. – 912 с.
10. Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях от 21 апреля 2003 года № 194-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://etalonline.by/?type=text&regnum=Nk0300194#load_text_none_1
11. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30 декабря 2001 года № 195-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zakonrf.info/koap/>
12. *Кудрявцев В.Н.* Закон, поступок, ответственность / В.Н. Кудрявцев. – М., 1986. – С. 265–266.
13. *Мороз В.Ф.* Делінквентність дітей до 14-річного віку (кримінологічні проблеми): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.Ф. Мороз. – Х.: ХУВСУ, 1999. – 18 с.

Роман КИМЛИК

**ОСОБЛИВИЙ СТАТУС НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЯК СУБ'ЄКТА
АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Досліджено юридичні аспекти визначення поняття неповнолітнього як суб'єкта відповідальності за вчинення адміністративного проступку. Визначено основні вікові, психологічні, історико-етнічні чинники, що впливають на правосуб'єктність вказаних учасників процесу. Проаналізовано чинні норми законодавства, що визначають межу віку, з якого настає адміністративна відповідальність, та доробки теоретиків у цій сфері. Надано рекомендації щодо удосконалення законодавства з приводу врахування не лише фактичного віку суб'єкта, а й можливості його усвідомлювати значення своїх дій.

Ключові слова: неповнолітній; адміністративна відповідальність; правосуб'єктність; осудність.

ОСОБЫЙ СТАТУС НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО КАК СУБЪЕКТА АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Исследованы юридические аспекты определения понятия несовершеннолетнего как субъекта ответственности за совершение административного проступка. Определены основные возрастные, психологические, историко-этнические факторы, влияющие на правосубъектность указанных участников процесса. Проанализированы действующие нормы законодательства, определяющие предел возраста, с которого наступает административная ответственность, и разработки теоретиков в данной сфере. Даны рекомендации относительно усовершенствования законодательства по учету не только фактического возраста субъекта, но и возможности его осознавать значение своих действий.

Ключевые слова: несовершеннолетний; административная ответственность; правосубъектность; вменяемость.

Roman KYMLYK

SPECIAL STATUS OF MINOR AS A SUBJECT OF ADMINISTRATIVE LIABILITY REALATIONS

The paper studied the legal aspects of the definition of a minor, as the actor responsible for an administrative offense. The main age, psychological, historical and ethnic factors affecting these legal actors. Analyzed the existing rules of law that determine the threshold age at which comes administrative responsibility and portfolio theorists in this field. Recommendations for improving the legislation to incorporate not only the actual age of the subject, but the possibility to realize the significance of their actions.

Keywords: juvenile; administrative responsibility; legal; sanity.

